ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВОЇ ПОВЕДІНКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ ТА ЇХНЯ АДАПТАЦІЯ ДО СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ РЕАЛІЙ

О. Шолудько, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0003-2264-5638

О. Грицина, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-1304-0250

Львівський національний аграрний університет

<https://doi.org/10.31734/economics2019.26.087>

Шолудько О., Грицина О. Особливості фінансової поведінки домогосподарств та їхня адаптація до сучасних економічних реалій

Дослідження присвячене виявленню впливу фінансової невизначеності на динаміку і структуру використання грошових доходів домогосподарств. Параметри й тенденції впливу економічної ситуації в країні на динаміку і структуру використання грошових доходів домогосподарств повинні перебувати в полі зору науковців, щоб оцінити загальні закономірності змін у сучасних умовах розвитку економіки.

Під впливом фінансової невизначеності домогосподарства обирають ощадну модель фінансової поведінки, тому важливо оцінити особливості фінансової поведінки домогосподарств за формування і використання доходів, вивчити можливість їхньої адаптації до економічних реалій.

Фінансова поведінка домогосподарств свідчить про особливості адаптації до сучасних економічних реалій України, які виражаються в такому:

- питома вага заощаджень у сукупних доходах населення має стійку тенденцію до зменшення, що свідчить про фактичне зниження реальних доходів населення та зростання обсягу неорганізованих заощаджень;
- значна частина заощаджень набуває форми приросту готівкових коштів та фіксується навіть від'ємне значення показника приросту фінансових активів населення, що на практиці означає відтік коштів з фінансових інститутів;
- спрямування заощаджень на придбання майна довготривалого користування;
- слабкий розвиток таких способів інвестування заощаджень, як інститути спільного інвестування, пайові інвестиційні фонди тощо;
- незначний обсяг заощаджень, розміщених у цінних паперах;
- впливом кризової ситуації в країні;
- нерівномірність розподілу доходів і заощаджень населення негативно впливає на економічне зростання і перешкоджає їхній трансформації в кредити та інвестиції.

Ключові слова: фінансова поведінка, домогосподарства, сукупні доходи, сукупні грошові витрати, заощадження.

Sholudko O., Hrytsyna O. Peculiarities of financial behavior of households and their adaptation to modern economic realities

The study focuses on identifying the impact of financial uncertainty on household income in Ukraine. Parameters and tendencies of impact of the economic situation in the country on the dynamics and structure of use of the money income of households should be considered by scientists to estimate general regularities of transformation of the dynamics and their use structure under modern conditions of the economy development.

Under the effect of financial uncertainty, households choose a saving model of financial behavior. Thus, it is important to examine peculiarities of financial behavior of households while creating and utilizing their income, to study an opportunity of their adaptation to economic realities.

Financial behavior of households confirms peculiarities of adaptation to modern economic realities of Ukraine, which are manifested by the following aspects:

- a share of savings in the total income of population has a permanent tendency to reduction, testifying a fall of actual income of population and growth of the volume of unorganized savings;
- a considerable share of savings gets the form of cash fund growth, and even a negative value of the index of growth of population's financial assets is fixed, practically meaning outflow of funds from financial institutions;
- focusing of the savings on the purchase of property for long-term use;
- weak development of such ways of investing of the savings as the institutes of joint investing, share investment funds, etc.;

- insufficient amount of savings in the form of securities;
- the impact of the crisis;
- unequal distribution of income and savings of population negatively influences economic growth and prevents their transformations into credits and investments.

Key words: financial behavior, households, money income, joint cash cost, savings.

Постановка проблеми. Особливості економічного розвитку останніх років негативно вплинули на доходи і рівень життя населення України. Параметри й тенденції впливу економічної ситуації в країні на динаміку і структуру використання грошових доходів домогосподарств повинні перебувати в полі зору науковців, щоб оцінити загальні закономірності змін у сучасних умовах розвитку економіки та вивчити особливості фінансової поведінки громадян країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вивчення фінансів домогосподарств зробили відомі зарубіжні науковці Г. Беккер, З. Боді, Е. Гідденс, Дж. М. Кейнс, К. Ланкастер, Р. Мертон, Дж. Мінсер, Ф. Модільяні, Р. Поллак, П. Самуельсон, Дж. Тобін, Дж. Хікс, Дж. Ходжсон, М. Фрідмен та ін. Серед сучасних вітчизняних учених, які досліджували різні аспекти фінансової поведінки населення, слід відзначити В. Андрушенка, В. Базилевича, О. Ватаманюка, Т. Кизими, О. Кузика, В. Леонова, Л. Лисяк, Л. Лондара, І. Новіцької, С. Оспіщева, С. Панчишина, М. Рудой, М. Савлука, З. Скринник, О. Смирнова, Ю. Станкевича, С. Юрія, В. Федосова та ін.

Незважаючи на ґрунтовність їхніх напрацювань, більшість складових біхевіористичних фінансів вимагає подальшого вивчення, бо наявні наукові висновки потребують уточнення щодо особливостей фінансової поведінки домогосподарств під впливом сучасних тенденцій розвитку економічних процесів, загроз і кризових явищ.

Постановка завдання. Основним завданням нашого дослідження було виявлення впливу фінансової невизначеності на динаміку й структуру використання грошових доходів домогосподарств, а також впливу зазначених процесів на економічні параметри розвитку країни.

Під впливом фінансової невизначеності домогосподарства обирають ощадну модель фінансової поведінки, тому важливо оцінити особливості їхньої фінансової поведінки при формуванні і використанні доходів, вивчити можливість їхньої адаптації до економічних реалій, реакції на наслідки макроекономічних шоків.

Виклад основного матеріалу. Доходи не тільки визначають рівень життя населення, а й

значною мірою відображають стан та ефективність економічних відносин у суспільстві. Останніми роками значущість домашніх господарств і персональних фінансів як чинника економічного розвитку помітно зросла в усіх країнах світу. Тому особливу увагу доцільно зосередити на вивченні впливу динаміки доходів і заощаджень населення країни на найважливіші макроекономічні параметри.

Фінансова поведінка більшості домогосподарств визначає напрями змін показників споживчих витрат і заощаджень. Враховуючи фінансово-економічні реалії, домогосподарства дотримуються ощадної моделі поведінки та обирають споживчу модель, за якої переважає економія коштів в умовах зниження реальних доходів за збільшення частки заощаджень у структурі використання грошових доходів.

Якщо брати до уваги подібну стійку реакцію українських домогосподарств у відповідь на економічну ситуацію, слід одночасно враховувати особливий національний характер зв'язку доходу, споживання та заощаджень, що само по собі повинно викликати гострий науковий інтерес. Зростання заощаджень в умовах тимчасових економічних потрясінь мало узгоджується з ранньою теорією споживання Дж. М. Кейнса [2], що підкреслює прямий зв'язок між поточним доходом і споживанням (без впливу на рішення домогосподарств фінансових активів, відсоткової ставки і доступу до кредиту), а також з положеннями концепції перманентного доходу М. Фрідмена [6]. Один із висновків теорії перманентного доходу, що знаходить емпіричні підтвердження, полягав у такому: що частка заощаджень збільшується в тому разі, якщо зростає поточний, а не очікуваний в довгостроковій перспективі середній дохід. Навпаки, очікування відновлення рівня реального доходу за тимчасових негативних тенденцій економіки повинні призводити до скорочення частки заощаджень з поточного доходу і незначної зміни частки споживання за використання позик і накопичень.

Єдиним поясненням такої поведінки домогосподарств може слугувати поєднання унікальних для кризових явищ умов: зростання номінальних доходів більшої частини населення, масова відмова від товарів і послуг, придбання яких можна відкласти, економія на товарах

повсякденного попиту і розміщення заощаджених коштів на депозитах.

Зростання економіки України у 2017 році становило 2,5 %, що на 12,5 % більше, ніж у 2015 р. (табл. 1). Ріст показників ВВП відбувся внаслідок значних темпів зростання реальних заробітних плат і пом'якшення фіскальної політики, сприятливої кон'юнктури на зовнішніх ринках, що знаходить відображення як у динаміці світових цін на сировинні товари, так і високих темпах економічного зростання країн – основних торговельних партнерів України.

Як бачимо, спостерігається поступове відновлення економіки України та активізація внутрішнього споживчого попиту, зростає інвестиційна активність. Споживчий попит став основним драйвером зростання реального ВВП у 2017 році. Збільшення кінцевих споживчих витрат домогосподарств минулого року відчутно прискорилося (з 2,1 % у 2016 році до 7,8 %), воно підтримане високими темпами зростання реальної заробітної плати, а також підвищенням середнього розміру пенсійних виплат. Вагомим рушієм економічного зростання залишилася інвестиційна активність. Валове нагромадження основного капіталу продовжувало збільшуватися високими темпами (18,2 %) попри незначне уповільнення порівняно з попереднім роком (20,4 %).

Збільшення споживчого попиту у 2014–2015 роках стало основним чинником, що підтримував економічне зростання. Незважаючи на активізацію попиту населення на товари тривалого користу-

вання, що сталося під впливом інфляційних і девальваційних очікувань наприкінці 2014 року, темп приросту витрат на кінцеве споживання домашніх господарств продовжував постійно знижуватися [5].

Важливим показником, який визначає платоспроможний попит і рівень життя населення, є реальні грошові доходи (доходи за вирахуванням обов'язкових платежів, скореговані на індекс споживчих цін). За 2017 рік цей показник знизився на 1,9 %. У 2017 році середньомісячні середньодушові грошові доходи населення склали 3813 грн, та спостерігається позитивна тенденція у зростанні цього показника на 1163,3 грн проти значення у 2015 році.

В умовах фінансової нестабільності збільшується схильність населення до заощаджень з метою створення «подушки безпеки» (як засіб обережності). Нестабільність ринку праці, високі інфляційні ризики змінили споживчу поведінку населення. В умовах зниження купівельної спроможності доходів люди починають економити. Якщо у 2015 році частка заощаджень у наявних грошових доходах населення становила 12,8 %, то у 2017 році вона знизилась до 10,7 %.

Аналіз ощадної поведінки населення в період криз і фінансової нестабільності 1998–2014 років свідчить, що в гострій фазі кризи, в умовах невизначеності й за скорочення доходів громадян відбувається зменшення норми заощаджень і відтік депозитів із банківської системи.

Таблиця 1

Основні соціально-економічні показники

Показник	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відхилення, +,-
Темпи зростання ВВП	90,2	102,4	102,5	12,3
Різниця номінального і реального ВВП: млн грн	-549168	-348752	-537333	11835
%	-27,7%	-14,6%	-18,0%	9,7
Споживчі витрати до ВВП, %	86,7	84,7	85,6	-1,1
Валове нагромадження до ВВП, %	14,1	21,5	20,7	6,6
Індекс споживчих цін (грудень до грудня), %	143,3	112,4	113,7	-29,6
Реальні грошові доходи населення, %	89,4	86,0	87,5	-1,9
Середньодушові грошові доходи населення (за місяць), грн	2650,3	3090,0	3813,6	1163,3
Частка заощаджень у грошових доходах населення, %	12,8	12,7	10,7	-2,1
Частка витрат на придбання нерухомості в грошових витратах населення, %	0,4	0,3	0,1	-0,3
Частка депозитів домогосподарств у загальному обсязі депозитів, %	62 %	57 %	56 %	-0,06
Індекс Джині	0,250	0,220	0,232	-0,018/

Джерело: [1].

Індекс Джині вимірює рівень, за якого розподіл доходів або витрат на споживання домогосподарств в економіці відрізняється від абсолютної рівності в розподілі. У нашому випадку ми бачимо зниження його значення на 0,018 впродовж досліджуваного періоду. Скорочення реальних доходів населення призвело до зростання рівня бідності. В умовах зростання цін і зниження купівельної спроможності грошових доходів ризику бідності населення зростають, особливо серед осіб, середньодушові доходи яких лише незначно перевищують прожитковий мінімум.

Найбільше втрачають в ході нинішньої економічної кризи особи пенсійного віку і члени їхніх сімей. Коригування соціальних диспропорцій є істотно складнішими, ніж економічних, водночас вони становлять не меншу загрозу для загальної економічної стійкості [3].

У структурі грошових доходів населення у 2017 році (табл. 2) частка оплати праці в середньому на місяць у розрахунку на одне домогосподарство становила 52,4 % (що на 5,2 % більше, ніж у 2015 році), соціальні виплати зменшилися на 5 %, доходи від підприємницької діяльності знизилися на 1,1% [1]. Частка споживчих витрат на продовольчі товари також мала тенденцію до зменшення за аналізований період (на 0,6 %).

В умовах кризи і скорочення реальних доходів населення падає споживчий попит, і споживча модель поведінки домогосподарств змінюється на ощадну. Простежується такий алгоритм: за явного погіршення економічної кон'юнктури та фінансової нестабільності норма заощаджень падає через зниження грошових доходів всіх економічних агентів, а потім різко зростає внаслідок скорочення поточних витрат населення [4].

У гострій фазі кризи в структурі грошових доходів населення скорочується частка доходів, використаних на придбання товарів і послуг, і починається відтік депозитів з банківської системи. Заощадження у формі цінних паперів також скорочуються, водночас зростають вкладення в готівкову іноземну валюту, відображаючи прагнення громадян підстрахуватися в умовах девальвації гривні. У міру розвитку кризових явищ спостерігається швидке скорочення поточних витрат громадян і збільшення норми заощаджень. Особливістю фінансової поведінки українських громадян є домінування депозитів як форми розміщення, збереження і збільшення заощаджень й активні вкладення готівки в іноземну валюту в умовах економічної і фінансової невизначеності.

Таблиця 2

Структура грошових доходів та витрат населення України, %

Показник	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відхилення, +,-
Частка грошових доходів у сукупних ресурсах (у середньому на місяць в розрахунку на одне домогосподарство):	89,4	86,0	82,5	-6,9
оплата праці	47,2	46,7	52,4	5,2
доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	5,5	5,2	4,4	-1,1
соціальні виплати	25,2	23,1	20,2	-5,0
доходи від продажу с.-г. продукції	3,4	2,9	3,0	-0,4
Частка споживчих грошових витрат (у середньому на місяць у розрахунку на одне домогосподарство):	91,9	91,5	91,3	-0,6
продовольчі товари (включаючи харчування поза домом, алкогольні напої та тютюнові вироби)	54,8	53,1	51,8	-3
непродовольчі товари та послуги	37,1	38,4	39,5	2,4
в т.ч. оплата житла, комунальних продуктів та послуг	10,2	14,7	15,4	5,2
грошова допомога родичам та іншим особам	2,9	3,2	2,8	-0,1
інші витрати (на особисте підсобне господарство, купівля акцій, сертифікатів, вклади до банків, аліменти, будівництво житла тощо)	5,2	5,3	5,9	0,7

Джерело: [1].

Висновки. Загалом фінансова поведінка домогосподарств свідчить про особливості адаптації до сучасних економічних реалій України, які виражаються в такому:

- питома вага заощаджень у сукупних доходах населення має стійку тенденцію до зменшення, що свідчить про фактичне зниження реальних доходів населення та зростання обсягу неорганізованих заощаджень (переважно в іноземній валюті);
- значна частина заощаджень набуває форми приросту готівкових коштів та фіксується навіть від'ємне значення показника приросту фінансових активів населення, що на практиці означає відтік коштів з фінансових інститутів;
- спрямування заощаджень на придбання майна довготривалого користування (рухоме та нерухоме майно тощо);
- слабкий розвиток таких способів інвестування заощаджень, як інститути спільного інвестування, пайові інвестиційні фонди тощо;
- незначний обсяг заощаджень, розміщених у цінних паперах;
- вплив економічної та політичної ситуації в країні;
- нерівномірність розподілу доходів і заощаджень населення негативно впливає на еконо-

мічне зростання і перешкоджає їхній трансформації в кредити та інвестиції.

Бібліографічний список

1. Бюлетень «Основні соціально-економічні показники України за січень-червень 2018 року». URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/infografika/2018/soes/ukr/osep/osep_06_2018_u.pdf (дата звернення: 5.05.2019).
2. Кейнс Д. М. Общая теория занятости, процента и денег. Москва: ЭКСМО, 2007. 153 с.
3. Ломачинська І. А. Оптимізація фінансової поведінки домогосподарств у трансформаційній економіці України. *Економічний простір*. 2011. № 49. С. 141–149.
4. Половина грошей – на їжу: скільки заробляють і на що витрачають українці. URL: <https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/skolko-zarabatyvayut-i-na-chto-tratyat-ukraincy-1117848.html> (дата звернення: 10.05.2019).
5. Україна 2018–2019: обережний оптимізм напередодні виборів (аналітичні оцінки). URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Pidsumky_2018.pdf (дата звернення: 10.05.2019).
6. Friedman M. A Theory of the Consumption Function. Princeton, USA, NJ: Princeton University Press, 2008. 296 p.

Стаття надійшла 19.08.2019